

R. VIRUELA MARTÍNEZ*

DIFUSIÓN DE LA PESCA DEL *BOU* EN EL LITORAL VALENCIA (SIGLOS XVIII I XIX)

RESUMEN

Durante los siglos XVIII y XIX, el sector pesquero valenciano se caracterizaba por el predominio de sistemas y aparejos tradicionales y por la progresiva difusión del *Bou*. Desde el primer momento, este sistema de pesca desató una viva polémica entre sus defensores y detractores. Ya fuese para evitar la acción depredadora de los arrastres o para apaciguar los ánimos de los demás pescadores (la mayoría), la pesca de arrastre fue prohibida en varias ocasiones en todo el litoral o en determinados puertos, o sólo se permitió faenar a un reducido número de embarcaciones. Permisos que se daban para llenar las despensas reales, cuando surgían graves problemas de abastecimiento en las grandes ciudades o cuando razones de orden público aconsejaban satisfacer las demandas populares. Varias fueron las respuestas dadas por los pescadores ante la prohibición o las dificultades que se les imponían para ejercer su actividad. Unos optaron por emigrar y pescar en otras regiones marítimas. La mayoría solucionó el problema de subsistencia recurriendo a la pluriactividad, casi siempre agraria y pesquera.

RÉSUMÉ

Pendant les siècles XVIIIème et XIXème, le secteur de la pêche valencien se caractérisait par la prédominance de systèmes et d'attirail de tradition et par la progressive diffusion du «Bou». Dès le premier moment, ce système de pêche dénoua une vive polémique entre ses défenseurs et ses détracteurs. Bien pour éviter l'action déprédatrice du traînage ou bien pour apaiser les esprits du reste de pêcheurs (la plupart), la pêche au traînage fut interdite plusieurs fois tout au long du littoral ou dans des ports précis ou seulement fut permis le travail à un réduit nombre d'embarcations. Les permissions étaient donnés à fin de remplir les garde-mangers royaux, quand surgenaient de graves problèmes d'approvisionnement aux grandes villes ou quand des raisons d'ordre publique conseillaient de satisfaire les demandes populaires. Différentes furent les réponses données par les pêcheurs devant l'interdiction ou les difficultés qui leur étaient imposées pour exercer leur activité. Quelques uns optèrent pour l'émigration et aller pêcher dans d'autres régions maritimes. La plupart va résoudre le problème de la subsistance en recourant à la pluriactivité, presque toujours agraire et de la pêche.

---

* Departament de Geografia. Universitat de València.

INTRODUCCIÓ

A més de la documentació conservada en diferents arxius municipals, en el de la Reial Societat Econòmica d'Amics del País (R.S.E.A.P.) i en la Biblioteca de la Universitat de València, per al coneixement de l'activitat pesquera valenciana al llarg dels segles XVIII i XIX, són fonamentals el *Diccionario* d'Antonio Sáñez Reguart i les *Memorias* de la Comissió Permanent de Pesca.

Segons l'opinió d'Urteaga¹, el *Diccionario histórico de los artes de pesca* nacional constitueix l'obra més important de tecnologia pesquera escrita en l'Espanya del segle XVIII. Publicat entre 1791 i 1795, aquest treball del que fou inspector de Matrícules, abasta cinc atapeïts volums, amb un total de 360 veus classificades per ordre alfabètic, s'hi parla de «*la descripción y uso de casi todas las redes, aparejos, y cuantas invenciones para pescar han discurrido, y ejercen en el día nuestros pescadores en España*» (SÁÑEZ, 1791, I, XXX).

Les *Memorias* o *Anuarios*, redactats pels secretaris de la Comissió de Pesca entre 1868 i 1884, són documents cabdals per a esbrinar aquells aspectes més reeixits de la tasca pesquera en la segona meitat del segle XIX. L'exposició segueix l'ordre de matèries pel mètode enciclopèdic en que destaquen el *Bou*, les almadraves i un detallat comentari de les reials ordres que hi tenen relació.

INTRODUCCIÓ I DIFUSIÓ DEL REVOLUCIONARI ART DEL BOU

A principis del segle XVIII, dins d'un sector caracteritzat pel predomini d'aparells i sistemes de pesca molt intensius en mà d'obra, i per una baixa productivitat, catalans i valencians assajaven la pesca d'arrossegament per parelles o *Bou*, que revolucionaria el sistema productiu en tot el litoral peninsular. Es tractava d'un art molt complex i pesat que exigia dues embarcacions grans (8 o 10 tones d'arqueig), comandades cada una d'elles per mitja dotzena d'homes. Les barques, equidistants unes 40 o 60 braces, arrossegaven pel fons una estreta i allargassada xarxa, que recollia tot el que trobava. «*Propiamente red barredera, que todo lo barre*»².

Les primeres notícies fidedignes de l'utilització del *Bou* en la costa valenciana cal situar-les al voltant dels anys vint, ja que -segons indica un document de 1736³- «*de poco tiempo a esta parte, que aun no llega a diez años, la practican los del Grau de Valencia (enseñados de Barcelona)*». A Alacant s'emprà amb tota certesa en 1734,

¹ En el seu llibre *La tierra esquilhada*, aquest autor dedica un capítol a l'anàlisi de l'obra de Sáñez Reguart. Veure el capítol 5: «Las tesis conservacionistas en el *Diccionario histórico de los artes de pesca* (pp. 89-103).

² Segons les cròniques, a València una xarxa de *Bou* va traure un moro que resultà mort en una batalla que hi hagué en la platja. Veure GÜELL, T. (1755), *Varia*, vol. I, pp. 349-350 (Biblioteca de la Universitat de València).

³ *Ibidem*

puix els capitulars de la ciutat en aquesta data van sol·licitar la seua prohibició (MAS, 1979, 56)⁴. Existeixen testimonis documentals de la pesca amb parelles de *Bou* a Santa Pola en 1755. En aquell any, En Josep Botella, patró de quatre embarcacions d'aquest art, demanava una autorització al conservador dels monts per tal de tallar cinquanta pins i reparar així les dites barques⁵.

El creixement demogràfic experimentat al País Valencià i el consegüent augment de la demanda de productes alimentaris van contribuir a la vinguda i triomf definitiu d'una manera de pescar més rendable. Front als sistemes tradicionals (amb xarxes fixes o hams), l'arrossegament per parelles o *Bou* esdevenia avantatjós per tres raons: aconseguia un major volum de captures, ocupava menys gent i exigia també menys temps, alhora que alcançava majors distàncies⁶. La implantació d'aquest nou art provocà l'abandonament de sistemes tradicionals, més rudimentaris i menys beneficiosos⁷. Els armadors van fer una veritable carrera per tal d'aconseguir la concessió d'una parella.

La major difusió, com «una verdadera plaga» (COMPAN, 1975/76), es produí en el segle XIX. L'evolució de la flota d'arrossegament valenciana n'és un magnífic exemple. A les acaballes del segle XVIII (en 1786), en les plages del Grau, Cabanyal i Canyamelar hi havia 32 embarcacions de *Bou*. El 1821 el cens ja s'havia duplicat (*Observaciones*, 1821, 23). Per tot el País, en 1865, ja reunien la xifra de 236 i, malgrat tenir una legislació desfavorable, la flota valenciana continuà augmentant, fins a arribar a les 248 naus en 1878 (FERNÁNDEZ, 1868, 74-75; GARCÍA SOLÀ, 1880, 167).

DETRACTORS I DEFENSORS DEL *BOU*

La introducció de les parelles suscità una veritable polèmica sobre els arts d'arrossegament i el tamany de les xarxes, que avui, com saben bé els pescadors, és encara ben viva. Es produïren conflictes entre els partidaris d'aquesta nova modalitat de pesca i els que veien perillar -per la seua causa- el medi de subsistència.

Aquesta disputa enfrontà als integrants de les corporacions gremials marineres. Els que empraven els sistemes tradicionals manifestaren a corre-cuita

⁴ Arxiu Municipal d'Alacant (A.M.A.). Armari 9, Llibre 24: *Libro de Cabildos*, f. 192.

⁵ Arxiu Municipal d'Elx (A.M.E.). Lligall H/38, document nº 8: «Mano de permisos a varios mediante petición, para el corte de pinos de la sierra de Santa Pola. Concedidos por el conservador por S.M. de montes y plantíos». Any 1755.

⁶ Sáñez Reguart ho exposa de la següent manera: «De la corrida de un lance, supongamos de seis horas, sacará á lo menos la misma porcion de pescado que diez Palangreros, ocupando el propio tiempo en iguales circunstancias de mar proporcion guardada... 40 barcos de Palangre con 200 pescadores que los tripulan podrán únicamente conseguir en un dia la cantidad de peces que á lo menos pescan las ocho barcas de quatro Parejas con solo 80 hombres, regularmente con mucho descanso, sin tener que remar, ni que sufrir gasto de carnada» (SÁÑEZ, I, 339).

⁷ «Todos anhelan echar Pareja de Bou, y abandonar los demas artes; de manera, que en la extension de Costas del Mediterraneo, llegará tiempo de que no haya otra pesca» (SÁÑEZ, I, 332). La temporada de la boga seria més perllongada «si no fuese la de las Parejas que suele empezar en Octubre, y como mas lucrativa acuden á ella con preferencia los marineros mozos» (SÁÑEZ, IV, 256).

llur oposició, al·legant que aquesta contínua arrossegadissa causava innombrables perjudicis: destruïa els arts i els ormeigs⁸. Acusaven al *Bou* -com feren els pescadors alacantins el 1734 (MAS, 1979)- de la captura indiscriminada y «del exterminio total de todas las crías»⁹. Són molt significatius, en aquest sentit, els comentaris que a principis de la proppassada centúria féu Joaquín de la Croix en la seua crítica de la memòria *Común es el mar a todos*¹⁰: «en el tiempo de desove, ó de los amores de los pescados, siempre será en mi dictamen perjudicial toda tolerancia en la pesca pues les inquieta, y perturba en los actos, se les interrumpen las tareas paternales y siempre se priva a semejante sociedad de algunos individuos útiles en la crítica situación de la procreación. Basta solo que se persiga á un macho en el tiempo que está preparando el licor seminal, que ha de verter sobre los obulillos pasando por encima de ellos repetidas veces, para que queden incapaces de incubacion un millon de pececillos».

Des de 1865, any de la constitució de la Comissió Permanent de Pesca, encarregada de treballar pel «*mayor y más perfecto desarrollo de la industria pesquera*», els seus secretaris (FERNÁNDEZ, 1868, 91; FERNÁNDEZ, 1869, 21; GARCÍA SOLÁ, 1880, 144), insistien reiteradament en els dolents efectes dels arrossegaments. A mitjan segle XIX per a arribar a una producció -a tota Espanya- de dotze milions de

⁸ N'Antonio Sáñez Reguart, inspector de Matrícules, tingué en compte els clams dels pescadors que utilitzaven altres sistemes i aparells, i les va exposar de forma reiterada en alguns epígrafs del seu *Diccionario*: «El pescador de Nasa se lamenta de que (el bou) nada vé, mira, ni la detiene; y arrollando el peon ó boya, desvarata la guía, y le hace perder los artes con toda su pesca... El Palangrero clama con igual motivo, porque... desaparece el Palangre, ó muchos que están calados, cuya pérdida, como sucede con el de Nasas, arruina una familia ...» (I, 321). «Van los pescadores de Valencia á calarle (el andanón) enfrente de las Islas de Moncolobret, huyendo de las bordadas y rastreo de las Parejas del Bou, pues de otro modo acaso se quedarían sin artes» (I, 121). «Comenzando su rastreo semejantes artes, destrozan ó son causa de que se pierdan muchas Nasas, y este recelo induce á varios para que retiren las que tienen echadas al mar...» (IV, 256)

⁹ Així ho expressava Sáñez Reguart: «...aniquila las crías, que recoge sin provecho molidas y aplastadas envueltas frecuentemente en cieno, que en enormes cantidades se buelben á echar á la agua, y en conclusion descasta los mares... No puede dexar de ser perniciosa una red, sea de la clase que fuere, quando se cala de modo que al impulso del viento pueda correr amarrada á uno ó dos barcos á la vela, como se verifica con el Ganguíl, la Tartana y la Pareja, no tanto por lo estrecho de sus mallas, quanto por la disposición que por semejante violento impulso de un elemento adquiere para abarcar las aguas, y arar ó barrer los mares con trastorno de sus fondos... Redando donde, como y quando quieren, no perdonan edad en los peces, ni fondos en los mares: de cuyas resultas hallan despoblados muchos placeres ó comederos, que sin que intermedien siglos, ni emigraciones, se hallaba en ellos abundante y segura cosecha» (I, 321-336).

¹⁰ La memòria *Común es el mar a todos*, que no hem pogut localitzar, hagué de defensar la llibertat de pesca. No obstant això, hem trobat algunes referències d'aquest informe de principis del segle XIX en altres documents:

- «Resum i crítica pel soci Joaquín de la Croix de la memòria presentada sobre la llibertat de pesca amb l'enunciat *Común es el mar a todos*, datat a València el 12 de novembre de 1802. R.S.E.A.P., C-39, Lligall VI, *Memorias*, núm. 3.3.

- «Ofici de la Comissió de Comerç i Fàbriques demanant li siguen facilitats tots els antecedents existents a l'arxiu de la Societat sobre la pesca al golf de València», datat a València el 29 d'abril de 1833. R.S.E.A.P., C-89, Lligall V, *Comercio y Fábricas*, núm. 2.

quilograms calia «tirar a la mar ó arrojar en la playa la cuarta parte: en suma, que desperdicia unos tres millones de pesca magullada y enfangada; y suponiendo que en cada kilo entran ocho peces, resultarán destrozados é inútiles veinticuatro millones. Júzguese ahora la cria que se malogra y los millones de huevecillos esterilizados en las algas y otras plantas marinas que la red en su arrastre arranca de los criaderos» (SALA-SOLÀ, 1876, 194-195).

QUADRE I

Peix ingressat en la Pescateria de València (arroves)

Anys	Bou	Palangre	Total
1792	21.213	18.499	39.712
1793	31.027	21.976	53.003
1794	26.190	23.702	49.893
1795	19.376	18.905	38.281
1796	27.732	20.128	47.860
1797	30.005	31.126	61.131
1798	31.220	20.477	51.797
1799	27.987	29.201	57.188
1800	36.748	31.121	67.869
1801	31.913	26.801	58.715
1802	28.570	28.033	56.604
1803	37.790	32.621	70.411
1804	40.425	38.062	78.487
1805	36.781	29.013	65.794
1806	38.413	32.102	70.515
1807	35.228	27.222	62.450
1808	41.773	21.155	62.928
1809	40.221	23.021	63.242
1810	33.877	32.692	66.569
1811	20.306	27.243	47.549
1812	34.509	20.168	54.677
1813	26.407	22.196	48.604
1814	15.725	13.117	28.842
1815	29.759	16.830	46.589
1816	36.657	33.027	69.684
1817	37.724	25.349	63.074
1818	15.165	29.289	44.454
1819	8.237	21.774	30.011

Font: *Observaciones...*(1821), ob. cit., pp. 30-31

A les objeccions de caràcter tècnic caldria afegir el rebuig dels polítics i funcionaris per raons sòcio-laborals i estratègiques. L'ús de les parelles contribuïa a la reducció del número de pescadors, la qual cosa s'oposava a la política de plena ocupació; a més a més, era un menyscapte per la Marina Reial, els contingents de la qual eren reclutats de «*los hombres de mar*». Fins ben entrat el segle XIX, els pescadors matriculats tenien l'exclusiva en l'explotació dels recursos marins a canvi de prestar servei a l'Armada, quan hi havia necessitat.

Els partidaris de la pesca d'arrossegament la defenien ressortint el seu caràcter inofensiu. Açò mateix, hom pot veure en un document imprés a la ciutat de València en el primer quart del segle XIX¹¹. Els autors assegura ven que «*cuanto mayor número de parejas han rastreado, más abundancia de peces ha habido en las playas*». També deien que el *Bou* contribuïa al manteniment d'altres tipus de pesca: «*lejos de destruir a los demás artes, los fomenta dando incremento a sus productos... aumenta y hace prosperar a la variada multitud de otros artes*». Recorrien a les estadístiques confeccionades pel fidel credencer de la Pescateria de València (veure el quadre I) per a donar suport a les seues argumentacions. En la seua opinió, quan minvaven les captures del *Bou*, també es reduïen les dels altres arts, el que els portava a la conclusió de que les prohibicions (s'esmenten els anys 1818 i 1819) resultaven molt nocives per al sector.

El gràfic de la figura 1, on apareixen les captures comptabilitzades entre 1792 i 1819, no permeten acceptar, almenys totalment, aquelles conclusions -en la meua opinió- apassionades i interessades. D'aquesta manera en 1800 i 1804 es pot assenyalar que, quan el període de veda (veure l'epígraf «L'ambigua legislació sobre la pesca d'arrossegament») havia estat perllongat, el volum de captures fou major que el d'anys precedents. Per altra banda, i contràriament a les opinions dessús dites, no sempre a una major producció del *Bou* correspon la mateixa tendència en els altres arts, com ocorreix per exemple en els anys 1808, 1812 o 1817. Altres vegades, una producció menor amb el mètode d'arrossegament per parelles es veia acompanyada per l'augment de captures amb palangres, com s'aprecia en 1810 o 1818. En aquestes circumstàncies, els valedors de «l'inofensiu» *Bou* podien dir que «*si en veintisiete años hay uno solo, en que el producto no haya correspondido al trabajo del pescador industrioso, tambien la agricultura en igual periodo contará otros, en que las cosechas no compensen las fatigas del labrador afanado*».

L'única cosa certa, segons les dades disponibles, malgrat l'extraordinària difusió del mètode d'arrossegament per parelles, a València gairebé la meitat de la producció pesquera (el 46%) s'obtenia amb arts tradicionals, almenys durant les primeres dècades del segle XIX.

¹¹ *Observaciones sobre la pesca llamada del bou; utilidad y necesidad de su uso en el golfo de Valencia*, José Ferrer de Orga, València, 1821, 32 p. (no consta cap autor). R.S.E.A.P. (R-S/A-7/65).

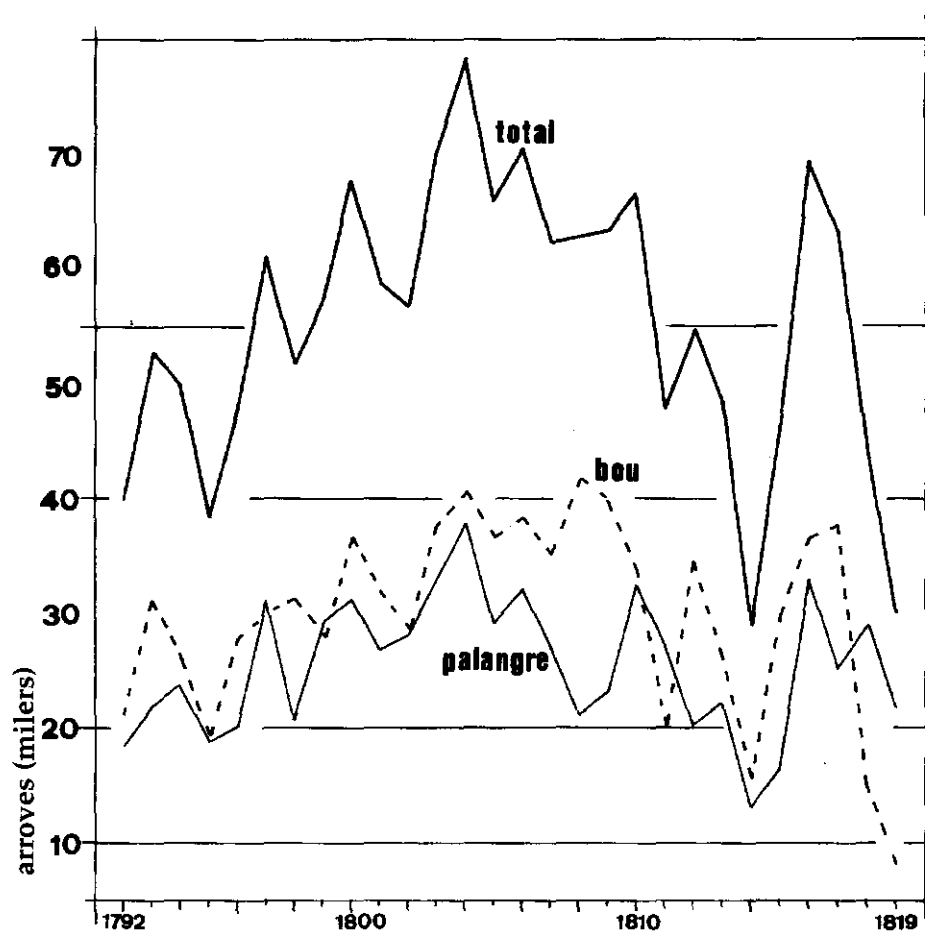

Figura 1. Peix pesat en la Pescateria de València (1792-1819). Font: *Observaciones* (1821): ob. cit., pp. 30-31.

L'AMBIGUA LEGISLACIÓ SOBRE LA PESCA D'ARROSSEGAMENT

Des de l'aparició del *Bou*, les autoritats es van qüestionar la conveniència o no de prohibir-lo. Per una banda, era la pesca més productiva; per l'altra, els sistemes d'arrossegament eren considerats -pels pescadors d'altres arts, per les autoritats i pels organismes rectors de la pesca-, i no sense raó, com la causa principal de la decadència de les pesqueries.

El conflictes entre els defensors i detractors del *Bou* mai van restar clars per a l'Administració que, tant al segle XVIII como en el XIX, optà per la via de l'alternança entre la prohibició i l'autorització (o concessió), amb revisions constants. Com a exemple de la complexa i contradictòria legislació vegem

l'evolució que patí el *Bou* a València:

En 1723 la Comunitat de Pescadors de la Mar i de l'Albufera de València junt amb l'Ajuntament desautoritzaven la pesca del *Bou* pels danys i perjudicis causats al comú de veïns (LÓPEZ-ARBEX, 1991, 55). Tanmateix, els quatre pescadors que utilitzaven aquest art van aconseguir l'emparament de possessió¹². En 1736 l'Audiència de València prohibia «*por ahora y por siempre*» la pesca del *Bou*. A pesar d'això, dos anys després es concedia permís a «*dos parejas para que se provean de pescados las mesas reales*». El nombre de vaixells amb llicència oscil·lava segons les necessitats de la cort o els problemes de proveïment que afectaven les grans ciutats¹³, intensificats en determinades moments de l'any, com ara la quaresma.

En 1761 fou interdit l'arrossegament a tota Espanya. En aquesta mateixa dècada s'intentà reglamentar l'activitat pesquera, limitant el nombre de barques i establint-se una veda de quatre mesos. Veda que fou eixemplada d'una manera progressiva: primerament finalitzava en la Pasqua de Resurrecció (1777), després arribava fins a la de Pentecosta.

En 1800 i 1804 s'acurtà encara més el període de pesca. Els mètodes d'arrossegament van ser prohibits en 1818. L'any següent s'ordenà que isquera a la mar una parella de *Bou* de les de València, «*para proveer las mesas reales por solo el tiempo de Cuaresma*» (*Observaciones*, 1821, 7). De bell nou fou proscria en 1828 (COMPÁN, 1975/76, 94; SALVÀ, 1987, 27). Tot just un any després es decretava la llibertat de pesca i es permetia la utilització de les parelles a partir de 5 llegües (27,7 quilòmetres) de la costa. A mitjan segle, Pascual Madoz (1845, II, 295) afirmava que: «*todavía existe la manía de contrariar el Bou y procurar su total prohibición, porque la pesca de este arte, sólo se permite en el mes de septiembre*».

En la segona meitat del segle XIX s'insistia en el fidel compliment de les normatives en temps de veda. Així i tot es van concedir permisos especials per a que determinat nombre d'embarcacions pogueren treballar. L'Administració era ben conscient de que les exempcions havien caigut en un veritable desconcert, fins i tot contravenint les lleis vigents. La major productivitat del *Bou* era causa suficient per què es concediren llicències especials, sense oblidar, és clar, les raons de conveniència política. Davant el descontentament, més o menys generalitzat, que podia derivar en aldarulls o avalots, el govern acabà acceptant les protestes i exigències dels pescadors¹⁴. Amb freqüència, els resultats foren ruïnosa (FERNÁNDEZ, 1869, 518).

¹² Per aquestes mateixes dates, el 16 de juny de 1726, la Reial Audiència de Catalunya concedí llicència al Gremi de Pescadors de Barcelona per a que pescaren «*solos quince u diez y seis de dichos artes, no con los quarenta ú cinquenta que habian pedido*» (SÁÑEZ, I, 307).

¹³ Una acurada relació de les prohibicions i autoritzacions de la pesca d'arrossegament hom la pot veure en *Observaciones* (1821); MADDOZ (1845); en les *Memorias i Anuarios* de la Comissió Permanent de Pesca i en LÓPEZ-ARBEX (1991). El mateix *Diccionario* de N'Antonio Sáñez conté un catàleg de totes les ordinacions vigents durant el segle XVIII.

¹⁴ No causa cap sorpresa que en un període tan convuls com el del segle XIX, el govern no tingués altre remei que cedir «*a un mal mediato* (el arrossegament) *ante el temor de otro inmediato que pueda afectar al preferente deber de conservar el orden público*» (GARCÍA SOLÀ, 1880, XXIV-XXV).

Reglamentació de la pesca del Bou

Per tal d'evitar aquests greuges es feren diversos intents de reglamentar l'explotació dels recursos de la pesquera pertanyents a la modalitat d'arrossegament. Totes les ordinacions, reials ordres, instruccions, etc., que es donaren parlen de l'interés que acaparà la pesca durant els segles XVIII i XIX, alhora ens permeten enumerar els conflictes latents i el caire que els assumptes de pesca prenen. Hem pogut consultar els reglaments elaborats en la dècada de 1760 y que regien sobre les embarcacions de Vinaròs-Peníscola i d'Alacant, i els que s'aplicaren en la segona meitat del següent segle.

Al 1766 es féu un reglament per a l'ordenació d'aquesta modalitat de pesca on s'arreglegaven tota una sèrie de normes que havien de complir quatre parelles d'Alacant i quatre de Guardamar i Santa Pola, on se'ls permetia -junt a les que tenien llur seu en els ports de Mazarrón, Vera, Almeria i Málaga- treballar des de «*Piles ultimo lugar de la Ciudad de Alicante hasta Málaga*»¹⁵. En 1767 unes ordenances, semblants a les d'Alacant, eren d'obligat compliment per a les vuit parelles de Vinaròs i unes altres dues de Peníscola, les quals podien realitzar llur tasca entre el cap d'Orpesa i la vila d'Alcanar¹⁶.

En els seus articles, les ordinacions d'Alacant i Vinaròs aplegaven una sèrie de normes sobre tripulants, tipus de xarxes, llocs de venda per al peix, període i límits per a pescar, etc., ambdós texts tenien en conjunt poques diferències. La més important es refereix a les precaucions que devien tenir els mariners alacantins amb els perills derivats de la presència de naus algerianes¹⁷. Referència manifesta als riscos que -encara- al llarg del vuit-cents envoltaven la feina de la mar. El cors i la pirateria arribaren a ser una activitat habitual. Tot i que la major inseguretat podia venir de l'altre costat de la Mediterrània, tenim notícies, datades en 1797, referents a l'apressament d'un barques de pesca de Vinaròs que féu un corsari anglés (ARBEX, 1988, 21).

No podia embarcar-se ningú que no estiguera matriculat (article 6). Les autoritats de marina devien confeccionar un llistat dels tripulants de les parelles del *Bou* per tal d'evitar l'abandonament d'altres modalitats de pesca (article 7). S'autoritzava la pesca durant vuit mesos de l'any, de l'1 de setembre fins al 30 d'abril, «*declarándose absolutamente prohibidos los de mayo, junio, julio y agosto*» (article 1). A Alacant la veda començava el 10 d'abril a causa d'una almadrava que es calava a l'Aigua Amarga. Pel testimoni de Cavanilles (1795, I, 37), sabem que a

¹⁵ Un extracte d'aquesta Reglamentació ha estat publicat per Mas y Gil (1979). En l'arxiu municipal d'Alacant es conserva la: «*Copia de la Real Orden y Reglamento aprobado por su Magestad en el establecimiento de la pesquera del bou desde el lugar de Piles hasta Malaga*» (Armari 1, Llibre 42, ff. 111 a 115).

¹⁶ El *Reglamento para la pesca del bou*, provinent de l'arxiu municipal de Vinaròs ha sigut reproduït per diversos autors: Ayza (1981), Bover (1976), Millan (1983), Ramírez (1986).

¹⁷ A.M.A., Armari 1, Llibre 42: *Reglamento para la pesca del bou*, article 12: «*Que para evitar ser sorprendidos de alguna escampavía, ó, Lancha de Argelinos seria combeniente se facilitase a cada individuo de mar de las Parejas del Bou, un chuzo y un sable con la circunstancia de responder de estas Armas y de sus menos cavos respecto á que las de chispa se mojarian y no servirian en estos casos*».

Vinaròs els quatre mesos de veda s'augmentaren amb «*cinquenta y dos días con motivo del atún*».

A més de les obligades referències a les característiques de les xarxes, de la tripulació, de la venda del peix, etc., el darrer article recollia les penes i càstigs que caurien sobre els infractors «*para que todo lo prevenido en los Artículos antezedentes tenga exacto cumplimiento*» (article 14). Les punicions deixen entreveure l'existència d'uns usos i pràctiques abusives per alguns pescadors poc escrupulosos.

Com als nostres dies, les lleis de pesca s'incomplien sistemàticament. A Alacant la prohibició fou contravenida pels mateixos matriculats, sobre tot en allò referit als límits que cenyien l'àrea de treball (MAS, 1979, 59). Encara que les ordinacions no els permetien pescar a menys de tres llegües de la costa, amb freqüència les barques treballaven a mitja llegua de la platja. En ser retrets aquests tipus d'accions, els patrons sovint al·legaven accidents causats pel mar o el vent (SÁÑEZ, I, 346). A Vinaròs el reglament de 1767 va tenir escassa acceptació, als pocs anys el nombre de parelles era de catorze. A les acaballes del segle, Cavanilles (1795) confirmava l'existència de 28 embarcacions de parelles en aquest port.

En el segle XIX, l'Administració es va proposar l'adopció de mesures més dràstiques. Per una proposta de la recentment constituïda Comissió Permanent de Pesca, en 1865 s'aprovà un nou Reglament (FERNÁNDEZ, 1868, 34-35), vigent fins als darrers anys del segle, i solament modificat per algunes reials ordres i pel reglament de 1898 (RODRÍGUEZ, 1923, 597). En el seu primer article es desautoritzava la pesca de *Bou* en aquelles províncies que no la practicaren ja en aquell moment.

Les que tenien parelles de *Bou* no podien pescar a menys de 12 milles de la costa -sis milles en les províncies de Tarragona i Barcelona- (article 9). La temporada havia de finalitzar el 30 de maig, i no podia reprendre's fins al setembre o octubre¹⁸, segons les regions (articles 10 i 11). Nogensmenys, els governants, manifestant una immaduresa i feblesa de caràcter -al llarg del segle manifestà tantes vegades- no pogueren fer complir les normes. Malgrat les bones intencions, continuaren concedint-se llicències a una part de la flota per a treballar en temps de veda o per a ampliar la zona de pesquera¹⁹.

No obstant això, el principal objectiu del Reglament era la progressiva reducció de la flota fins a la seua desaparició, ja que no es permetia la construcció de noves embarcacions i ni tan sols la substitució de les que anaven quedant inutilitzades (articles 3 i 4). Tanmateix no es pogué (?) evitar la incorporació de

¹⁸ Després del Reglament de 1865, a través de successives reials ordres es va fixar el temps de veda des de l'1 de maig fins a l'1 d'octubre per al litoral mediterrani (GUTIÉRREZ, 1885, RODRÍGUEZ SANTAMARÍA, 1923, 599).

¹⁹ Així, per exemple, el 12 d'octubre de 1870 es permeté als alacantins treballar a sis milles de la costa, «*en atención a las conflictivas circunstancias por las que atraviesa aquella población*» (SALAS-GARCÍA, 1876, 215). Anys després, s'autoritzava als pescadors de Poble Nou del Mar a començar la pesca quinze dies abans del que estava manat (Reial Ordre del 18 de setembre de 1883), «*con objeto de aliviar en parte la desgracia y pérdidas sufridas por aquellos pescadores*» (GUTIÉRREZ, 1885, 122).

noves barques. Segons assenyala el comandant del vapor «*Vigilante*», tinent de navili Francisco de Paula, encarregat de la vigilància del golf de València, alguns pescadors «*fraudulentamente dedican nuevas embarcaciones a la pesca del bou, otros sustituyen con nuevas embarcaciones las que tienen inútiles, otros construyen embarcaciones para la pesca con palangre y las cambian fácilmente durante el tiempo de la pesquera*» (SALAS-GARCÍA, 1876, 200). L'1 de juny de 1878, el govern ordenava a les autoritats de les províncies marítimes la legalització de les parelles que s'havien construït des de 1868 fins a 1874 (GARCÍA SOLÁ, 1880, 186).

En tres lustres, la composició de la flota d'arrossegament havia canviat ben poca cosa (veure la figura 2). Amb tot, es poden ressortir les diferències existents entre els departaments de Cartagena i Cádiz: mentre que en el primer minjava el nombre de vaixells, en el segon augmentava. Dissemblances que, segons el secretari de la Comissió de Pesca (GARCÍA SOLÁ, 1880, 168) calia explicar per la major vigilància que exercien les autoritats de Cartagena²⁰ i pel millor comportament dels pescadors. Amb les dades consultades, sabem que els valencians foren els primers que van renunciar a treballar en temps de veda. En alguns ports, com ara el de Santa Pola, eren els propis pescadors els encarregats de posar les penes als infractors. Encara més, es mostraren partidaris d'incrementar els dies de veda. Els de Vinaròs van donar suport a aquesta pretensió argüint que al començar la campanya el 15 de setembre es capturaven rogers molt petits que havien de tornar a la mar (GARCÍA SOLÁ, 1880, 161).

En aquest període, el conjunt de les embarcacions d'arrossegament valencianes passà del 37% al 26% del total espanyol. Com hom pot veure al mapa, la major part de la flota i de la marineria valenciana tenien a València i encontorns llur seu; no gensmenys, en quant a la producció i productivitat destacaven les naus del litoral meridional, especialment les d'Altea i Alacant.

LES COMUNITATS DE PESCADORS DAVANT LES PROHIBICIONS DE LA PESCA D'ARROSSEGAMENT

El nivell de renda dels pescadors, tradicionalment inferior al de la major part dels grups socio-econòmics (ARBEX, 1988, 12; GIMÉNEZ, 1981, 193), es reduïa sensiblement en els períodes en els quals era limitada o prohibida la pesca amb parelles. Amb cada prohibició o restricció de l'arrossegament, la pobresa s'emparava de les comunitats de pescadors.

Representants dels pescadors valencians anaven periòdicament a la Reial Societat d'Amics del País sol·licitant ajuda. En 1778 ho feien l'alcalde i altres autoritats del Grau, segons els quals les noves disposicions de pesca produïen

²⁰ L'11 d'abril de 1874, el Capità General del Departament de Cartagena va remetre una circular als comandants de les seues províncies marítimes, tot recomanant una major vigilància per a «*que no sea ilusorio el cumplimiento del Reglamento*».

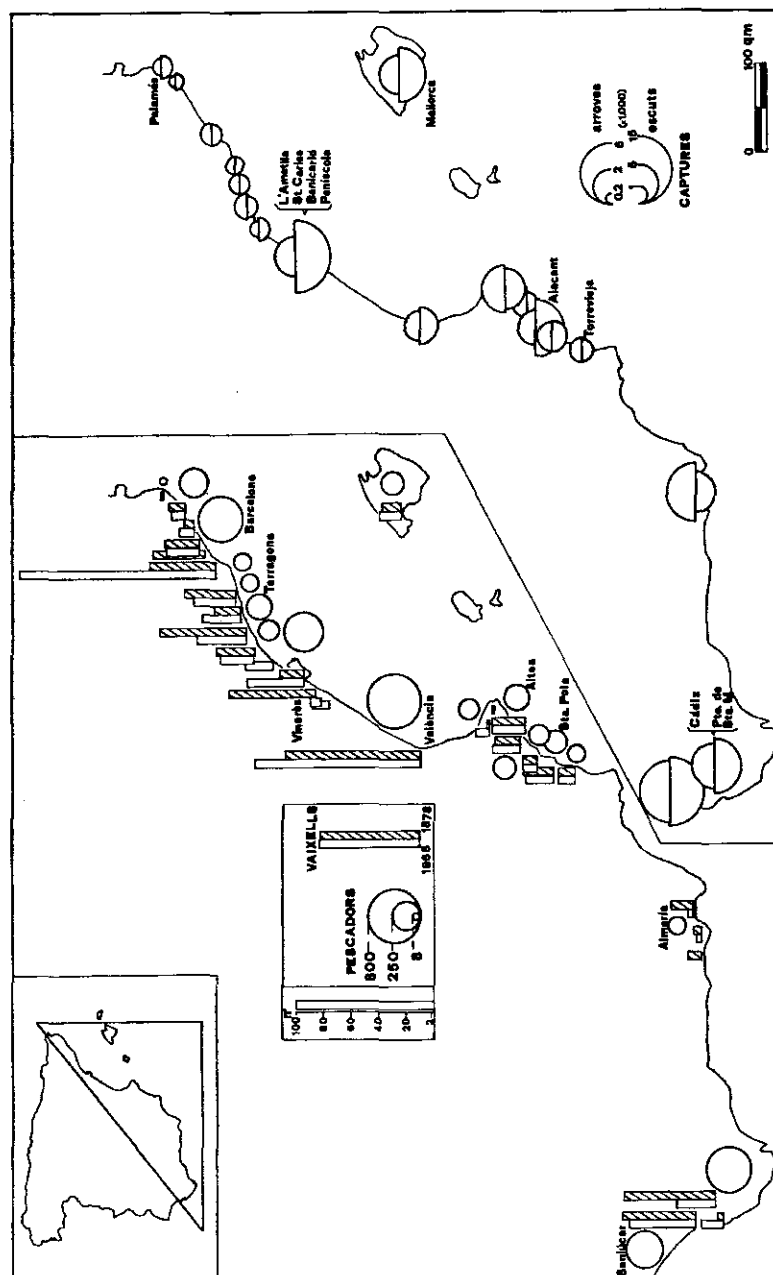

Figura 2. Distribució geogràfica de la pesca del Bou. Nombre de vaixells en 1865 i 1878, pescadors en 1865. Captures en 1865: arroves de peix anual per parella (semicercle superior) i vàlua -en escuts- de la pesca anual d'una parella (semicercle inferior). Font: Fernández (1868): ob. cit., pp. 74-75 i Garcíá Solá (1880): ob. cit., p. 167.

«perjuicio a los Dueños Patronos de las Parejas, que son muchos, si que también a un grande número de Gentes, que con este ejercicio, y trabajo mantienen sus familias»²¹. En 1829 era el vicari de la parròquia de Nostra Senyora del Roser del Cabanyal-Canyamelar el que demanava ajut per als seus parroquians, on havia «crecido número de indigentes»²². El deteriorament de les condicions de vida aplegava a tal extrem a principis del segle XIX que «calenturas pútridas contagiosas hicieron estragos horrosos en el Cabañal-Cañamelar» (Observaciones, 1821, 8).

L'emigració

La solució del problema de les baixes rendes, per a alguns, va estar en l'emigració. A mitjan segle XVIII, catalans i valencians van cercar fortuna en altres terres. Els principals protagonistes foren, però, els catalans. En 1750 hi eren a Almeria, en 1776 a la zona de Màlaga i poc després prosperaren en les pesqueres d'Ayamonte. Major èxit, però, van tenir a Galícia (MERCADER-DOMÍNGUEZ ORTIZ, 1972, 137)²³.

S'establiren en les zones més riques de sardina, bé originant nous nuclis de pescadors, o bé contribuint a l'expansió dels ja existents esdevenint l'origen del posterior desenvolupament pesquer de Huelva i de les Ries Baixes.

En la costa andalusa, els catalans conviviren amb pescadors valencians. En un discurs pronunciat en la Reial Societat d'Amics del País d'Asturias, Jovellanos deia que «los catalanes y valencianos vienen a hacer la pesca de la sardina a Huelva y Ayamonte en Andalucía...» (CARRERA, 1945, IV, 307). D'aquesta emigració també parlà Cavanilles: «la prohibición, que empezó a la mitad del siglo actual, privó al Grao (de València) de más de 100 vecinos, que fueron a establecerse en Cádiz, Puerto de Santa María y otras partes...». Aquesta al.lusio coincideix amb la notícia facilitada per Sáñez Reguart (1791, I, 317), segons la qual els primers dies del mes de maig de 1755 parelles provinents de València començaren tasques d'arrossegament a Cádiz, establint-se al Puerto de Santa María i a Sanlúcar.

En 1786, la meitat de la flota d'arrossegament (34 de les 66 embarcacions existents) amb seu en el Grau de València, el Cabanyal i el Canyamelar, estava treballant en «los mares de Cádiz y costas de Andalucía» (Observaciones, 1821, 31). Per les dificultats que tenien en voler pescar a les plages valencianes, la Reial Societat Econòmica d'Amics del País de València donà suport i afavorí aquests desplaçaments i la constitució de companyies per a la pesca en el litoral andalús (AGUILAR, 1876, 23).

²¹ R.S.E.A.P. Memorial de l'Alcalde, Regidors, Diputats, Síndic Procurador General i Personer del lloc del Grau de València, suplicant a la Societat la seua mediació per tal de que el rei concedira la llibertat de pesca (C-7, Lligall IV, núm. 1.11).

²² R.S.E.A.P. Sol.litud d'ajut econòmic per als pescadors del Cabanyal-Canyamelar, pel Vicari de la parròquia de Nostra Senyora del Roser (C-80, Lligall V, núm. 14).

²³ També van arribar fins a Marsella on, en 1789, mantenien 53 embarcacions. FERNÁNDEZ, C. (1869), ob. cit., p. 21.

En el segle XIX, els pescadors valencians continuaren treballant en regions allunyades de llurs ports d'origen. Els de la Vila Joiosa arribaven fins al nord d'Àfrica i romanien en les proximitats del cap Espartel entre abril i setembre, després es dirigien a la costa d'Estepona, junt a Manilva (MADOZ, 1845, II, 329). Els pescadors de Vinaròs s'acostaven fins al litoral francès, prop de Sète (GARCÍA SOLÀ, 1876, 501-503).

Diversitat d'ocupacions

Altres, però, tractaven de compensar les seues empobrides rendes amb diverses fonts d'ingressos. Els de València tenien hostes durant l'estiu, als que cobraven «4, 8 y 12 reales vellon cada día» (LABORDE, 1809, 93). Alguns altres alternaven el treball agrícola amb l'activitat pesquera. Com ja ha dit Sanmartín (1982, 295), els pescadors de l'Albufera eren part activa en els aterraments del llac. Junt als caperols dels pobles veïns, els pescadors, de març a setembre, conreaven l'arròs i, d'octubre a març, pescaven. A Catarroja els pescadors eren alhora llauradors (CASTELLÓ, 1991, 92), tret bastant comú en moltes de les nostres comunitats fins a temps relativament recents (OLIVER, 1987). Uns altres combinaven la pesca amb el comerç, segons Pascual Madoz (1845, i, 40), els pescadors del Grau de València, els de Peníscola i els d'altres pobles venien peix en les costes d'Alcossebre, teixits de bon preu i bons cigars. El contraban també hagué de ser ocupació habitual.

BIBLIOGRAFIA

- AGUILAR, E. (1876): «Memoria histórica del origen y vicisitudes de la Real Sociedad Económica de Amigos del País de Valencia», *Anales de la Real Sociedad Económica de Amigos del País*, Impremta de José Rius, València, pp. 1-136.
- ALCALÁ ZAMORA y QUEIPO DE LLANO (1975): «Evolución del tonelaje de la flota de vela española durante los siglos modernos», *Estudios del Departamento de Historia Moderna*, Zaragoza, pp. 177-222.
- ALMELA i VIVES, F. (1985): *València y su reino*, Del Sénia al Segura, València, 734 p.
- ALONSO ÁLVAREZ, L. (1977): *Industrialización y conflictos sociales en la Galicia del Antiguo Régimen*, Akal, Madrid, 237 pp.
- AYZA ROCA, A. (1981): *El món mariner de Peníscola (paraules i coses)*, Diputació de Castelló i Facultat de Filologia de València, 349 pp.
- BERTHELOT, S. (1867): *Etudes sur les pêches maritimes dans la Méditerranée et l'Océan*, Challanel Ainé, Paris, 487 pp.
- BOVER PUIG, J. (1976): «Normas para la pesca del Bou. Año 1767», *Peñíscola*, nº 32, pp. 16-18.
- CARRERA PUJAL, J. (1945): *Historia de la economía española*, ed. Bosch, Barcelona, 5 vol.
- CAVANILLES, A.J. (1795): *Observaciones sobre la Historia Natural, Geografía, Agricultura*,

- Población y Frutos del Reyno de Valencia*, Imprenta Real, Madrid (ed. facsímil, Artes Gráficas Soler, S. A., València, 1985), 2 vol.
- COMPÁN VÁZQUEZ, D. (1975): «La pesca marítima en España», *Cuadernos Geográficos de la Universidad de Granada*, nº 5-6, Granada, pp. 87-175.
- COMPÁN VÁZQUEZ, D. (1989): «La pesca marítima en Andalucía», en CANO, G.: *Geografía de Andalucía*, ed. Tartessos, vol V, pp. 201-279.
- COMPÁN VÁZQUEZ, D. (1989): «La pesca» en BOSQUE, J., VIDAL, J.: *Geografía de España*, Planeta, Barcelona, vol. II, pp. 503-589.
- DÍEZ, F.R. (1991): «L'estructura ocupacional d'una ciutat pre-industrial: València, segle XVIII», *Recerques*, nº 24, pp. 75-90
- FERNÁNDEZ DÍAZ, R., MARTÍNEZ SHAW, C. (1980): «Els sistemes de pesca a la Catalunya de l'Antic Règim», *L'Avenç*, nº 33, pp. 42-53.
- FERNÁNDEZ DÍAZ, R., MARTÍNEZ SHAW, C. (1981): «La pesca en la España del siglo XVIII. Una aproximación cuantitativa (1758-1765)», *Revista de Historia Económica*, 3, pp.183-201.
- FERNÁNDEZ DÍAZ, R., MARTÍNEZ SHAW, C. (1984): «La gente de mar en la Cataluña del siglo XVIII», *Primer Congrés d'Història Moderna de Catalunya*, vol. I, pp. 553-567.
- FERNÁNDEZ, C. (1868): *Anuario de la Comisión Permanente de Pesca para 1868. Resumen de sus trabajos y noticias referentes á la industria pesquera*, Tipografía d'Estrada, Díaz i López, Madrid, 567 pp.
- FERNÁNDEZ, C. (1869): *Anuario de la Comisión Permanente de Pesca para 1869. Resumen de sus trabajos y noticias referentes á la industria pesquera (año segundo)*, Tipografía de Gregorio Estrada, Madrid, 541 pp.
- GARCÍA MAS, A. (1990): *El puerto de Santa Pola*, Ajuntament de Santa Pola, 253 pp.
- GARCÍA SOLÁ, F. (1880): *Memoria sobre la industria y legislación de pesca que comprende desde el año 1874 al 1879*, Tipografía de G. Estrada, Madrid, 830 pp.
- GIMÉNEZ LÓPEZ, E. (1981): *Alicante en el siglo XVIII. Economía de una ciudad portuaria en el Antiguo Régimen*, Institució Alfons el Magnànim, València, 449 pp.
- GÜELL, T. (1755): *Varia*, 3 vol. manuscrits. Biblioteca de la Universitat Literaria de València. Ref. 13
- GUTIÉRREZ VELA, R. (1885): *Memoria sobre la industria y legislación de pesca que comprende desde el año 1879 al 1884*, Impremta de la vídua i filla de Fuentenebro, Madrid, 900 pp.
- LABORDE, A. (1809): *Itinerario descriptivo de las provincias de España y de sus islas y posesiones en el Mediterráneo* (traducció lliure de 1816), Impremta d'Ildefonso Mompí, València, 481 pp. + 29 p. d'atlas.
- LLEDÓ MARTÍN, J. (1943): *La pesca nacional*, ed. Pegaso, Madrid, 488 pp.
- LÓPEZ LINAGE, J., ARBEX, J.C. (1991): *Pesquerías tradicionales y conflictos ecológicos (1681-1794). Una selección de textos pioneros*, Ministeri d'Agricultura Pesca i Alimentació, Madrid, 316 pp.
- MADOZ, P. (1845): *Diccionario Geográfico-Estadístico-Histórico de Alicante, Castellón y Valencia*, edició facsímil de la Institució «Alfons el Magnànim», Diputació Provincial, València, 1982, 2 vol.

- MARTÍNEZ SHAW, C. (1978): «Las relaciones económicas entre Cataluña y la Baja Andalucía en el siglo XVIII. Un intento de interpretación», *Actas del I Congreso de Historia de Andalucía*, vol. I, pp. 347-356.
- MARTÍNEZ SHAW, C. (1985): «La Cataluña del siglo XVIII bajo el signo de la expansión», en FERNÁNDEZ, R.: *España en el siglo XVIII*, Homenatge a Pierre Vilar, ed. Crítica, Barcelona, pp. 55-31.
- MAS I GIL, L. (1979): *La pesca en Alicante (ensayo para su historia)*, Caixa d'Estalvis Provincial i Diputació d'Alacant, 171 pp.
- MERCADER, J., DOMÍNGUEZ ORTIZ, A. (1972): *La época del Despotismo Ilustrado*, en VIVES, V.: *Historia social y económica de España y América*, Vicens Vives, Barcelona, vol. IV.
- MILLAN I ROCA, LL. (1983): «Notas para una historia de la mar del Ebro. Una reglamentación de pesca del siglo XVIII», *Vinaròs*, nº 1.316, p. 11.
- MILLAN I ROCA, LL. (1991): *Naufregis a la mar de l'Ebre*, Ajuntament de Sant Carles de la Ràpita, 208 pp.
- MILLAN I ROCA, LL. (1992): «La pesca a la Ràpita a principis de segle», *Trasmall*, nº 2, pp. 53-56.
- Observaciones sobre la pesca llamada de bou; utilidad y necesidad de su uso en el golfo de Valencia*, Oficina de José Ferrer de Orga, València, 1821, 32 pp.
- OLIVER NARBONA, M. (1987): «Comunidades pesqueras alicantinas», *Noray* nº 1, pp. 80-107.
- PARDO, L. (1924): *La comunidad de pescadores del Palmar (Albufera de Valencia). Su influencia en la legislación de los siglos XVIII y XIX*, Trabajos del Laboratorio de Hidrología nº 19, Anales del Instituto Nacional de Segunda Enseñanza de Valencia, 93 pp.
- PLAZA PRIETO, J. (1976): *Estructura económica de España en el siglo XVIII*, Confederació Espanyola de Caixes d'Estalvi, Madrid. 962 pp.
- RAMÍREZ DOMÍNGUEZ, C. (1986): «La pesca en Vinaròs y Benicarló en el siglo XVIII», *Boletín del Centro de Estudios del Maestrazgo*, nº 16, pp. 25-35.
- SAAVEDRA, P., VILLARES, R. (1985): «Galicia en el Antiguo Régimen: la fortaleza de una sociedad tradicional», en FERNÁNDEZ, R.: *España en el siglo XVIII*, Homenatge a Pierre Vilar, ed. Crítica, Barcelona, pp. 434-504.
- SALAS, J., GARCÍA SOLÁ, F. (1876): *Memoria sobre la industria y legislación de pesca que comprende desde el año 1870 al 1874*, Impremta de T. Fortanet, Madrid, 741 pp. + 2 encartaments estadístics.
- SALVÀ I TOMÀS, P. (1987): *La pesca*, ed. Síntesis, Madrid, 159 pp.
- SÁNCHEZ ORTÍN, J. (1989): «Diccionario histórico de los artes de pesca nacional por Antonio Sañez Reguart», *Mar*, nº. 265, pp. 66-67.
- SANCHIS PALLARÉS, A. (1988): «La conquista del agua y de la playa. Pueblo Nuevo del Mar/Cabañal: 1851-1911», *I Congrés d'Història de la Ciutat de València*, vol. III, Ajuntament de València, 13 pp.
- SANMARTÍN ARCE, R. (1982): «Agricultura y pesca en lagunas litorales», *Coloquio Hispano-Francés sobre Espacios Litorales*, MAPA, Madrid, pp. 293-303.
- SANMARTÍN ARCE, R. (1982): *La Albufera y sus hombres*, Akal, Madrid, 294 pp.

- SÁÑEZ REGUART, A. (1791-1795): *Diccionario histórico de los artes de pesca nacional*, Impremta de la Vidua de D. J. Ibarra, Madrid, 5 vol. Reedició preparada per J.C. ARBEX, Ministeri d'Agricultura, Pesca i Alimentació, 1988, 2 vol.
- TOFIÑO DE SANMIGUEL (1787): *Derrotero de las costas de España en el Mediterráneo y su correspondiente de Africa*, Impremta de la Vidua de D.J. Ibarra, Madrid, 227 pp.
- URTEAGA GONZÁLEZ, J.L. (1987): *La tierra esquilhada: las ideas de la conservación de la naturaleza en la cultura española del siglo XVIII*, Serbal, Barcelona, 221 pp.
- VICENS VIVES, V. (1972): *Historia social y económica de España y América*, Vicens Vives, Barcelona, 5 vol.

